

WSTĘP

Geneza państwa polskiego, pierwsze dziesięciolecia jego działalności, rządząca dynastia oraz prowadzona przez nią polityka od narodzin historiografii naukowej w XIX stuleciu nieodmiennie wzbudzają zainteresowanie historyków¹. Początkowo dyskurs koncentrował się wokół narodzin państwa i dynastii, z czasem przesunął się ku kwestiom społeczno-ekonomicznym, a od XX wieku włączyli się doń w sposób aktywny archeolodzy. Pośród zagadnień związanych z narodzinami piastowskiego władztwa i jego wejściem do dziejów pisanych nie ostatnie miejsce zajmują kwestie odnoszące się do wydarzeń z lat sześćdziesiątych X wieku, których kulminacją był chrzest pierwszego historycznego władcy piastowskiego – Mieszka I. Zagadnienie to jest od wielu dziesiątków lat wyzwaniem dla historyków przynajmniej z kilku powodów. Po pierwsze wynika to z kruchej podstawy źródłowej – faktu chrztu polańskiego władcy właściwie nie zauważyły przekazy z epoki, w której żył. Jedynie merseburski biskup Thietmar, autor znanej kroniki, piszący u progu XI stulecia podał nam garść informacji na ten temat. Na następne wzmianki źródłowe trzeba było czekać około sto lat. Nieco inaczej wydarzenia związane z chrztem Mieszka opisał Anonim tzw. Gall w pierwszych dziesięcioleciach XII wieku, a częściowo jego tropem podążali kolejni polscy dziejopisowie². Po drugie informacje zawarte w tych, zazwyczaj późnych prze-

¹ Punktem wyjścia są tu pomnikowe rozprawy Henryka Łowmiańskiego (*Początki Polski. Z dziejów Słowian w I tysiącleciu n.e.*, zwłaszcza: t. V, Warszawa 1973, s. 310–621 oraz *Początki Polski. Polityczne i społeczne procesy kształtowania się narodu do początku XIV wieku*, t. VI, cz. 1, Warszawa 1985) oraz Gerarda Labudy (*Studia nad początkami państwa polskiego*, t. I–II, Poznań 1987–1988 oraz *Pierwsze wieki monarchii piastowskiej*, Poznań 2012), gdzie przegląd starszych koncepcji na temat początków państwa piastowskiego, pochodzenia dynastii itp. Zob. też Z. Kurnatowska, *Początki Polski*, Poznań 2002 [Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Mała Biblioteka PTPN, t. 9]; P. Urbańczyk, *Trudne początki Polski*, Wrocław 2008.

² Dzisiaj ciągle czekamy na kolejne syntetyczne opracowanie dziejów polskiego dziejopisarstwa średniowiecznego na miarę już nieco wiekowej rozprawy Jana Dąbrowskiego – *Dawne dziejopisarstwo polskie (do roku 1480)*, Wrocław 1964. Różne, interesujące poznawczo, przyczynki poświęcone poszczególnym kronikom, rocznikom czy dziełom hagiograficznym pióra m.in. Tomasza Jasińskiego, Wojciecha Dreli-

kazach kronikarskich i rocznikarskich, czasami znacząco się między sobą różnią. Na przykład rozłożeniem akcentów i kolejnością zdarzeń zapisy kronikarskie, a przekazy rocznikarskie, niemal bez wyjątku z XII–XV wieku, niekiedy zadziwiającymi różnicami w datach. Po trzecie zaś zintensyfikowane, zwłaszcza po drugiej wojnie światowej, badania archeologiczne wciąż dostarczają nowych i interesujących materiałów do wczesnych dziejów dynastii i państwa piastowskiego (w tym najstarszego polskiego Kościoła), które zmuszają do stawiania niektórych pytań na nowo, a czasem do reinterpretacji wydawałoby się, że pewnej już i dobrze ugruntowanej wiedzy³.

Chrzest Mieszka był w istocie aktem (chrzest jednostki), kamieniem, który uruchomił lawinę (chrystianizacja) – był to więc swoisty akt założycielski nowej religii i jednocześnie symbol chrystianizacji Polski. Chrzest i proces chrystianizacji, który został dzięki niemu uruchomiony, to nie tylko zmiana religii, ale i głęboka, choć stopniowa czy też etapowa przebudowa cywilizacyjna. Najkrócej, acz nieco górnolotnie, można powiedzieć, że dzięki wydarzeniom z początków drugiej połowy X wieku jesteśmy tym, kim jesteśmy i jesteśmy tu, gdzie jesteśmy. Jako potomkowie barbarzyńców, przez wejście do *Christianitas* staliśmy się elementem cywilizacji Zachodu, z czasem czerpiąc z dorobku antyku – te trzy składniki stanowią dzisiaj o naszej tożsamości.

Ukryte w pomroce dziejów wydarzenia z X stulecia fascynują od dawna nie tylko historyków i wraz z rozwojem tej dyscypliny archeologów, ale także publicystów, którzy z kolei odpowiadają na zapotrzebowanie zgłaszane przez żywo zainteresowanych naszą przeszłością odbiorców. Utkany ze słów i obrazów efekt współpracy uczonych i popularyzatorów wiedzy o minionych wiekach dociera dzisiaj do nas szerokim strumieniem książek, artykułów, konferencji, filmów, programów publicystycznych czy wystaw w rozmaitych obiektach kultury. Te formy prezentacji próbuje się wzmacniać, często przy użyciu daleko idących skrótów i uproszczeń, konkursami plastycznymi bądź też rozmaitymi widowiskami. Sprzyja temu wszyskiemu niewątpliwie rocznicowy klimat.

Obchody 1050. rocznicy chrztu Mieszka I przez kilka ostatnich lat pobudzały także, czy wręcz zmuszały do stawiania na nowo pytania o nasze korzenie i redefiniowania podstaw tradycji i pamięci zbiorowej. Jednym z elementów całej sekwencji problemów dyskusyjnych jest właśnie postać pierwszego polskiego władcy – Mieszka I. Pytania o to: kim był pierwszy historyczny Piastowic, w jakich okolicznościach, kiedy i właściwie nad kim objął władzę, co i kiedy doprowadziło go do decyzji o przyjęciu chrześcijaństwa, to tylko kilka najważniejszych, ale ciągle powracających kwestii, którymi od dwóch bez mała stuleci zajmuje się z rozmaitym skutkiem nauka historyczna. W ślad za zawodowymi historykami tym tropem podążają niestrudzenie popularyzatorzy i publicyści, opisując postać władcy, który wprowadził swoje państwo i swój lud do historii pisanej.

charza, Wojciecha Mrozowicza i wielu innych oraz publikowane materiały z konferencji organizowanych przez Instytut Badań Literackich, ukazują nam stały postęp w badaniach nad tymi zagadnieniami, ale syntezy nie zastąpią.

³ Zob. A. Buko, *Archeologia Polski wczesnośredniowiecznej*, wyd. 3, Warszawa 2011; M. Kara, *Najstarsze państwo Piastów – rezultat przełomu czy kontynuacji? Studium archeologiczne*, Poznań 2009 – w wyżej wymienionych dalsza literatura.

Z inspiracji dziełami naszych poprzedników, takich jak Kazimierz Tymieniecki, Gerard Labuda czy Henryk Łowmiański oraz korzystając z rocznicowego klimatu, w poznańskim środowisku mediewistycznym zrodziła się idea szerszej dyskusji nad korzeniami polskiego chrześcijaństwa. Urzeczywistniamy ją poprzez cykl konferencji, z których materiały systematycznie ogłaszamy drukiem. Pierwsza odbyła się we wrześniu 2014 roku i wprowadzała w ogólne zagadnienia budowania i rozwoju średniowiecznej *Christianitas* na europejskim kontynencie i jego obrzeżach⁴, następna rok później – hasłem wywoławczym była tym razem chrystianizacja obszarów „Młodszej Europy”⁵. Dzisiaj przyszła pora na oddanie do rąk czytelników materiałów z konferencji trzeciej, która odbyła się we wrześniu 2016 roku w gościnnych murach siedziby Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk pod hasłem „Chrzest Mieszka I i chrystianizacja państwa Piastów”. Uczestnicy poznańskiego sympozjum skoncentrowali swą uwagę nie tyle na roztrząsaniu faktów, na ogół niezłe rozpoznanych w toku wielu dziesiątków lat badań, ile na ukazaniu zaczątków chrystianizacji w piastowskiej dziedzinie w szerszym kontekście historycznym oraz kulturowym. Zebrane w postaci kilkunastu artykułów pokłosie dyskusji konferencyjnych przedkładamy dzisiaj w czterech powiązanych ze sobą częściach.

Pierwsza część odnosi się do czasów przed chrztem Mieszka i składa się z dwóch ważnych tekstów. Leszek P. Słupecki w inspirującym artykule przybliży polskie pogaństwo, stawiając kluczowe pytanie – dlaczego tak mało o nim świadectw nie tylko pisanych, ale przede wszystkim tych zachowanych w archiwum ziemi? Czy jest to pytanie tylko retoryczne, czy remedium na taką sytuację jest sięgnięcie do metody komparatystycznej – to kolejne pytania, jakie rodzą się pod wpływem lektury tego tekstu. Na podobnie kruchym gruncie porusza się Krzysztof Polek, analizując z wielką pieczołowitością osiągnięcia historiografii w zakresie badań nad ewentualnymi misjami chrystianizacyjnymi na ziemiach polskich przed konwersją Mieszka.

Kolejna sekwencja artykułów odnosi się już bezpośrednio do czasów Mieszka I i podjętej przezeń decyzji o przyjęciu nowej religii. Otwiera ją tekst Maksymiliana Sasa, który próbuje odpowiedzieć na nurtujące nas od dawna pytanie: jak Mieszkowy chrzest mógł wyglądać? Podąża on drogą źródeł z epoki pierwszego historycznego władcy polskiego, które ukazują obraz chrztu w świetle ksiąg liturgicznych doby karolińskiej i ottońskiej. Autor, nie dysponując przekazami rodzimymi, z doskonałym skutkiem stosuje komparatystykę, a jednocześnie zastrzega się, iż jednoznacznej odpowiedzi na pytania: gdzie Mieszko się ochrzcił i jaki rytuał przy tym zastosowano, nie uzyskamy nigdy. Hanna Kóčka-Krenz natomiast kieruje naszą uwagę ku źródłom archeologicznym przechowującym ślady procesu chrystianizacji ziem polskich. Ich zasób w ostatnich dziesięcioleciach udało się istotnie powiększyć, głównie za sprawą badań w Poznaniu, Gieczu, Ostrowie Lednickim czy Gnieźnie, ale także w Krakowie,

⁴ Zob. *Chryścianizacja Europy. Kościół na przełomie I i II tysiąclecia*, red. J. Dobosz, J. Strzelczyk, Poznań 2014, ss. 291.

⁵ Zob. *Chryścianizacja „Młodszej Europy”*, red. J. Dobosz, J. Strzelczyk, M. Matla, Poznań 2016, ss. 317.

Wrocławiu i innych ważnych administracyjno-politycznych punktach piastowskiego państwa. Nasi trzej zagraniczni goście – Vratislav Vaníček (Praga), László Tapolcai (Budapeszt) oraz Darius von Güttner-Sporzyński (Melbourne) – starają się pokazać szerszy kontekst chrystianizacji Polski. Pierwszy spośród autorów koncentruje się na wątkach środkowoeuropejskich z pokreśleniem znaczenia sojuszu polsko-czeskiego, drugi snuje paralele między chrztem Mieszka a Włodzimierza Wielkiego na tle rodzących się interesów grupowych ówczesnych elit, trzeci zaś kieruje naszą uwagę ku wojnom świętym i ich roli w prowadzeniu akcji misyjnych.

W następnej odsłonie przechodzimy od aktu chrztu do procesu chrystianizacji. Przemysław Urbańczyk zastanawia się w świetle zachowanego materiału archeologicznego nad tempem początkowej fazy zaprowadzania chrześcijaństwa, zwracając uwagę z jednej strony na ułomność podstawy źródłowej, z drugiej zaś na jednak umiarkowane postępy nowej religii we władztwie Mieszka i jego następców. Ku tematyce historiograficznej prowadzi nas w swych rozważaniach Dariusz A. Sikorski, spoglądając na organizację najstarszego polskiego Kościoła z perspektywy dorobku nauki o przeszłości z ostatnich dziesięcioleci. Dwaj kolejni autorzy przedstawiają nam erudycyjne spojrzenie na piastowską chrystianizację i budowę struktur kościelnych w kontekście naszego zachodniego sąsiada. Grzegorz Pac wprowadza nas szczegółowo w relacje kościelne piastowsko-niemieckie ostatniej ćwierci X stulecia w kontekście małżeństwa Mieszka I z Odą, a Marcin R. Pauk snuje refleksje komparatystyczne wokół relacji Kościoła polskiego z Kościołem Rzeszy aż po połowę XII wieku.

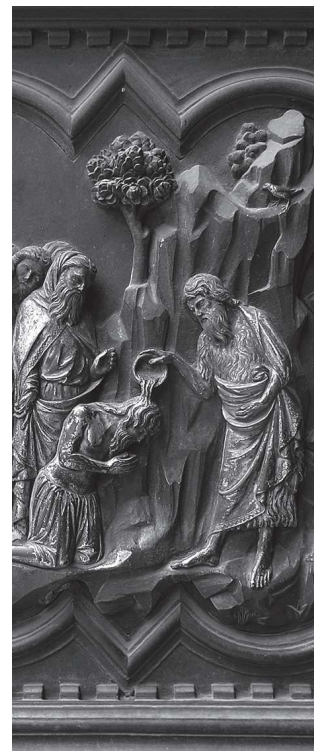
Ostatnie teksty odnoszą się do miejsca, jakie zajmują chrzest i chrystianizacja w tradycji, pamięci i sztuce. Maciej Michalski i Marek Cetwiński poszukują motywów związanych z tymi kwestiami w piśmiennictwie polskim. Pierwszy z autorów zajął się szeroko pojętym pisarstwem historycznym od czasów nowożytnych aż po czasy powstawania wielkich powieści historycznych, a drugi poprowadził nas w gąszcz dziewiętnastowiecznych dociekań historyków, przekładających się na to, co nazywamy świadomością historyczną. Wreszcie Jarosław Jarzewicz ukazał rozmaite motywy chrztu w sztuce średniowiecznej, poruszając się ze swobodą po całej ówczesnej europejskiej *Christianitas*.

Tak pomyślany tom zamyka nasze rozważania nad genezą polskiego chrześcijaństwa, rolą w jego recepcji dynastii piastowskiej, a szczególnie Mieszka I oraz rodzinami instytucji Kościoła. Kończymy naszą wędrówkę śladami formowania się chrześcijaństwa od *Imperium Romanum*, przez „Starszą” i „Młodsza Europę” oraz ich obrzeża, aż po piastowskie władztwo w X stuleciu. Publikując ten tom, nie zamykamy jednak dyskusji o wydarzeniach, faktach i zjawiskach z nim związanych. Na pełne podsumowanie dorobku nauki historycznej narosłej przy okazji Jubileuszu 1050-lecia chrztu Mieszka I przyjdzie jeszcze pora.

W Poznaniu, dn. 1 sierpnia 2017 roku

Józef Dobosz

INTRODUCTION

Since the birth of scholarly historiography in the nineteenth century, the genesis of the Polish state, the first decades of its activity, the ruling dynasty and its policy has been a major area of interest in history¹. Initially centring around the birth of the state and the dynasty, the discourse shifted to socio-economic issues and was joined by archaeologists in the twentieth century. Most widely-debated among issues related to the origin of the Piast realm and its debut in written history were questions pertaining to the events of the 960s, culminating in the baptism of Mieszko I, the first historical Piast ruler. The questions have been a challenge for historians for many decades for several reasons. This stems largely from the paucity of written accounts – the baptism of Mieszko was actually overlooked by written accounts dating from his era.

Only Thietmar, the early eleventh-century bishop of Merseburg and author of the renowned chronicle offered us a handful of information on the subject. One hundred years passed since any other information was written down. In the first decades of the twelfth century, Gallus Anonymus recounts the events related to the baptism of Mieszko in a slightly different vein. Other Polish chroniclers partly followed Gallus' steps². Secondly, there are sometimes several points of difference between piec-

¹ Monumental works by Henryk Łowmiański (*Początki Polski. Z dziejów Słowian w I tysiącleciu n.e.*, especially: vol. V, Warszawa 1973, pp 310–621 and *Początki Polski. Polityczne i społeczne procesy kształtowania się narodu do początku XIV wieku*, vol. VI, part 1, Warszawa 1985) and Gerard Labuda (*Studia nad początkami państwa polskiego*, vol. I–II, Poznań 1987–1988 and *Pierwsze wieki monarchii piastowskiej*, Poznań 2012), with an overview of earlier ideas on the early Polish state, the origins of the Piast dynasty etc. provide a starting point. See also Z. Kurnatowska, *Początki Polski*, Poznań 2002 [Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Mała Biblioteka PTPN, vol. 9]; P. Urbańczyk, *Trudne początki Polski*, Wrocław 2008.

² We are still waiting for a fresh synthesis of the history of Polish medieval chronicle tradition comparable to a somehow outdated monograph by Jan Dąbrowski – *Dawne dziejopisarstwo polskie (do roku 1480)*, Wrocław 1964. Several interesting works focusing on individual chronicles, annals or hagiographic works by, e.g., Tomasz Jasiński, Wojciech Drelicharz, Wojciech Mrozowicz and many others along with proceedings of conferences organised the Institute of Literary Research show us steady progress in research on the issues, but will not replace a synthesis nonetheless.

es of the information contained in these usually late accounts in chronicles and annals. For example, chronicle records differ in the distribution of accents and order of events, while annals, almost all written between the thirteenth and fifteenth centuries, now and then show astonishing differences in dates. Thirdly, archaeological research, greatly intensified after the Second World War, have continued to provide new and interesting evidence for the early history of the dynasty and the Piast state (including the earliest Polish Church). As a result, some questions need to be re-addressed and sometimes apparently well-established knowledge re-interpreted³.

The baptism of Mieszko I was in fact an act (the baptism of an individual), a pebble that launched an avalanche (Christianisation); a foundation act of the new religion and at the same time a symbol of the Christianisation of Poland. The baptism and the resultant Christianisation process did not merely signify a change of religion, but also a deep, gradual civilisation reconstruction. To put it briefly, however grandiloquently that may sound, thanks to events of the beginning of the second half of the tenth century we are who we are and we are where we are. Descendants of the barbarians, our immersion in *Christianitas* made us part of the Western civilisation, over time drawing on the legacy of Antiquity. Today, these three constituents keep determining our identity.

Buried deep in the past, the events of the tenth century have held the fascination not only for historians and, with the development of their discipline, archaeologists, but also for journalists who respond to the demands of general public showing live interest in our past. Woven from words and images, the effects of the cooperation of scholars and popularisers of knowledge about the past centuries reaches us today with a wide stream of books, papers, conferences, films, television and radio programmes and exhibitions in various cultural structures. There are attempts to reinforce these with art contests or spectacles, which often use irremissible digests and simplifications. This is naturally encouraged by the present anniversary climate.

In recent years, the celebrations of the 1050th anniversary of the baptism of Mieszko I have also stimulated or even forced us to re-address the questions about our roots and to redefine the foundations of tradition and collective memory. The figure of the first Polish ruler, Mieszko I, is among a considerable number of highly debatable issues. There has been an on-going more or less successful debate in historical studies on such major issues as: who the first historical representative of the Piast dynasty was; in what circumstances and when he took power; over whom he actually ruled; what and when encouraged him to make a decision to converse to Christianity. Professional historians are followed by tireless popularisers and publicists; they describe the ruler who led his state and people into written history.

Inspired by the works of our predecessors, such as Kazimierz Tymieniecki, Gerard Labuda and Henryk Łowmiański and immersed in the anniversary climate, the Poznań

³ See A. Buko, *Archeologia Polski wczesnośredniowiecznej*, 3rd edition, Warszawa 2011; M. Kara, *Najstarsze państwo Piastów – rezultat przełomu czy kontynuacji? Studium archeologiczne*, Poznań 2009 – and the references cited therein.

mediaeval milieu came up with an idea to open a broader discussion on the roots of Polish Christianity. We implemented it through a series of conferences, the proceedings of which have systematically appeared in print. Taking place in September 2014, the first conference introduced general issues related to the formation and development of medieval *Christianitas* on the European continent and its outskirts⁴. A year later, another conference focused on the Christianisation of ‘Younger Europe’⁵. The time has come to publish the proceedings of the third conference entitled *The Baptism of Mieszko I and the Christianisation of the Piast State*, which took place in September 2016 within the hospitable walls of the seat of the Poznań Society for the Advancement of the Arts and Sciences (PTPN). The participants of the Poznań Symposium did not so much focus on discussing facts, generally well recognised in the course of many decades of research, but on demonstrating the origins of Christianisation in the Piast realm in a broader historical and cultural context. This book offers the proceedings of the conference organised within four interrelated parts.

Comprising two important papers, Part I looks back at the time prior to the baptism of Mieszko. In an inspirational article, Leszek P. Słupecki introduces the Polish paganism. He poses a key question: why there is so little evidence, be it written or archaeological, on the pagan era in Poland? Is that just a rhetorical question, or is a comparative method a remedy in this case? These additional questions come to mind after reading the paper. Krzysztof Polek treads on similar thin ice when he meticulously analyses the achievements of historiography relating to the research on Christianisation missions in Poland before Mieszko’s conversion. The author must decide whether these missions are a historical fact, or perhaps only the free intellectual constructs of scholars.

Part II explores the very times of Mieszko I and his decision to follow a new religion. The opening paper by Maksymilian Sas attempts to answer a long-standing research question: what could the baptismal rite of Mieszko look like? It examines written accounts dating back to the times of the first Polish ruler, which depict the portrayal of baptism in the light of the liturgical books of the Carolingian and Ottonian days. In the absence of Polish written records, Maksymilian Sas skilfully uses a comparative method with excellent results, but at the same time admits that we will never know for certain where Mieszko was baptised and what rites were used for that. Hanna Kóčka-Krenz directs our attention to archaeological sources that store the traces of the Christianisation process of the Polish lands. There has been a considerable increase in archaeological evidence in recent years, mostly owing to excavations in Poznań, Giecz, Ostrów Lednicki or Gniezno, but also Kraków, Wrocław and other important administrative and political centres of the Piast state.

⁴ See *Chryścianizacja Europy. Kościół na przełomie I i II tysiąclecia* [*The Christianisation of Europe. The Church at the Turn of the Second Millennium*], J. Dobosz, J. Strzelczyk, Poznań 2014 (eds), pp 291.

⁵ See *Chryścianizacja „Młodszej Europy”* [*The Christianisation of ‘the Younger Europe’*], J. Dobosz, J. Strzelczyk, M. Matla (eds), Poznań 2016, pp 317.

Our three foreign guests – Vratislav Vaníček (Prague), László Tapolcai (Budapest) and Darius von Güttner-Sporzyński (Melbourne) – look at Christianisation in Poland in a broader context. Vratislav Vaníček focuses on the Central European motifs and emphasises the Polish-Bohemian alliance. László Tapolcai draws parallels between the baptism of Mieszko and Vladimir the Great against the emerging group interests of the then elite, while Darius von Güttner-Sporzyński directs our attention to the holy wars and their role in missionary activity.

Part III takes us from the act of baptism to the process of Christianisation. Przemysław Urbańczyk sees the pace of early Christianisation against archaeological evidence and points out on the weakness of the sources on the one hand and the moderate progress of the new religion in the realm of Mieszko and his successors on the other. Dariusz A. Sikorski takes on a historiographical viewpoint and examines the organisation of the earliest Polish Church from the perspective of the attainments of historical research of the last decades. Two authors provide an erudite glimpse at Christianisation and the establishment of church structures by the Piast dynasty in the context of our western neighbours. Grzegorz Pac's paper is a detailed introduction into the Piast-German ecclesiastical relations in the last quarter of the tenth century in the context of marriage between Mieszko I and Oda, while Marcin R. Pauk's article comparatively presents the relations between the Polish Church and the Church of the Holy Roman Empire until the mid-twelfth century.

Part IV explores the position of baptism and Christianity in tradition, memory and art. Maciej Michalski and Marek Cetwiński seek for issue-related motifs in Polish literature, written mostly in the nineteenth century, in the conditions of the absence of Polish statehood. The paper by Michalski looks at broadly defined historical writing dating from the modern era to the times of the great historical novels. The paper by Cetwiński led us into a morass of discussions led by nineteenth-century historians, which translates into what we call historical consciousness. Finally, Jarosław Jarzewicz provided an overview of various motifs relating to baptism in medieval art, moving freely across the entire European *Christianitas* of the time.

This volume concludes our debates over the genesis of Polish Christianity, the role of the Piast dynasty, especially Mieszko I, in its reception, and the birth of the institution of the Church. We end our journey following the formation of Christianity from *Imperium Romanum*, via the 'Older' and 'Young Europe' and their outskirts to the Piast realm in the tenth century. By publishing this volume, we in no way end the discussions on events, facts and the related phenomena. A comprehensive summary of the achievements of historical sciences on the occasion of the 1050th anniversary of the baptism of Mieszko I is still a thing of the future.

Poznań, 1 August 2017

Józef Dobosz